

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ТА ШЛЯХИ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ЗЕРНОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Б.В. Заблоцький

zablotskiy@ukr.net

*Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна*

Вирощування зернових та зернобобових культур спрямоване на задоволення потреб населення у хлібі та крупах, воно забезпечує функціонування борошномельно-круп'яної, пивоварної, спиртової та інших галузей харчової промисловості, сприяє забезпеченню кормами та кормовими добавками тваринництва.

Зернове господарство є, мабуть, найстарішою галуззю рослинництва, що сформувалася на території Тернопільської області. Вирощування зернових має повсюдне поширення. Сприятливі природно-кліматичні умови та родючі землі дозволяють вирощувати широкий асортимент зернових і зернобобових культур та дають змогу отримувати високоякісне зерно в обсягах, які достатні не лише для забезпечення внутрішніх потреб, а й для формування експортного потенціалу.

У 2015 р. Тернопільська область виробила 3,7% зерна України. І хоча це лише 15 місце серед регіонів нашої держави, проте ця частка за останнє десятиліття поступово збільшувалася. Показник виробництва зернових на одну особу становив 203 ц, що на 86 ц більше від середнього по країні значення [5].

Зернове господарство стало однією із найефективніших галузей господарського комплексу Тернопільської області. В 2015 р. у структурі валової продукції сільського господарства регіону виробництво зернових займало найбільшу частку (28,5%), а в структурі продукції рослинництва воно становило аж 40,0% [6].

У 2015 р. в області було отримано високий урожай зернових культур: загалом зібрано 2199,0 тис.т збіжжя, що вдвічі більше, ніж у 1990 р. При цьому, показник валового збору зернових, починаючи з 2010 р., демонстрував позитивну динаміку [1].

Основними виробниками зернових у Тернопільській області стали сільськогосподарські підприємства, якими у 2015 р. зібрано 1724,1 тис. т збіжжя, що становило 78,4%. Частка урожаю, зібраного господарствами населення за останні роки, поступово зменшується [6].

У структурі виробництва зернових та зернобобових культур домінуючу роль відігравали: пшениця, кукурудза на зерно та ячмінь, які склали, відповідно, 44,6%, 34,2% та 18,3% валового збору. Саме завдяки цим культурам відбулося зростання виробництва зернових. Так, у 2015 р., показники валового збору пшениці та ячменю перевищили значення 1990 р. на чверть, а обсяги зібраної кукурудзи на зерно зросли в 10 разів. Значно поступалися показникам 1990 р. виробництво вівса, гречки та зернобобових (гороху, квасолі, вики), проте, починаючи з 2010 р., спостерігалася позитивна динаміка обсягів їх збору. Натомість, виробництво жита та проса, впродовж періоду дослідження, щорічно зменшувалося [1].

У розрізі адміністративних районів Тернопільської області у 2015 р. простежувалися суттєві відмінності показників валового збору зернових культур. Найвищі їх значення були у центральних та східних районах області та на Теребовлянщині (211,5 тис. т) – найбільший показник в області. У північних (Лановецький, Кременецький, Шумський райони) та південних районах області (Заліщицький та Бучацький райони) було зібрано по 100–150 тис. т зернових. Західні райони мали відносно незначні показники валового збору. Найменше зернових було зібрано у Монастириському районі (30,5 тис. т) [1].

Валовий збір кукурудзи в 2015 р. в області становив 752,9 тис. т. Високі абсолютні показники (у межах 80–90 тис. т) спостерігалися у Тернопільському, Чортківському та Шумському районах, а найвищим врожаєм відзначився Зборівський район (101,8 тис. т). Найнижчі врожаї культури були у західних та південно-західних районах Тернопільщини.

Загальний урожай пшениці становив 980,0 тис. т. Найбільші абсолютні показники (50–100 тис. т) були у великих за площею центральних і східних районах області (Тернопільському, Теребовлянському, Підволочиському, Чортківському і Гусятинському). Найнижчі показники валового збору пшениці зареєстровані у західних та північних районах області.

Урожай ячменю в 2015 р. в області становив 402,9 тис. т. Високі абсолютні показники (20–38 тис. т) спостерігалися у центральних і східних районах області (Підволочиському, Гусятинському, Збаразькому, Теребовлянському та Тернопільському), а найнижчі – у західних та північних.

Валовий збір решти зернових і зернобобових культур у загальній їх структурі становив лише 2,9%.

Показники валового збору суттєво залежали від розмірів посівних площ, які, у зв'язку із необхідністю ведення сівозмін та кон'юнктурою ринку, перебували у постійній динаміці. Посівні площі зернових та зернобобових культур в області у 2015 р. становили 446,9 тис. га, що склало 56,3% у загальній структурі посівних площ всіх категорій господарств. Із 1990 р. частка площ зернових та зернобобових культур зросла на 17%. При несуттєвій зміні загальної площі зернових з року в рік у посівних площах окремих культур були значні трансформації. Так, станом на 2015 р., порівняно з 1990 р., найбільших змін зазнали: кукурудза на зерно, площа якої зросла у 6 разів, та зернобобові, площа під якими зменшилася у 6 разів. Поступово зменшувалися площі під житом, вівсом, гречкою та просом. Відносно стабільними були площі під пшеницею та житом. Таким чином, в 2015 р. у структурі посівних площ зернових доміантними культурами були: пшениця (45,2%), кукурудза (26,7%) та ячмінь (21,1%). Решта зернових та зернобобових культур займали лише 7,0% площі [4].

У розрізі адміністративних районів Тернопільської області простежувалися суттєві відмінності показника частки посівів зернових культур у загальній посівній площі. Найвищі значення показника (понад 60%) були у центральних та східних районах області (Гусятинському, Зборівському, Підволочиському, Козівському, Тербовлянському, Тернопільському та Чортківському), проте досягли вони свого максимуму в північному Шумському районі (78,6%). У решті районів були відносно менші площі зернових культур, а найнижча їх частка у загальних посівах (46,7%) була у Заліщицькому районі.

Площа посівів пшениці в 2015 р. у області становила 202,0 тис. га. Переважна більшість пшениці (71,5%) була засіяна на землях сільськогосподарських підприємств. В середньому по області частка площі пшениці у структурі посівних площ становила 25,5%, а у структурі посівів зернових вона складала аж 45,2%.

Загальна площа посівів кукурудзи в області становила 119,3 тис. га. Переважна більшість площ цієї культури (85,5%) була засіяна на землях сільськогосподарських підприємств. В середньому по області частка площі кукурудзи у структурі посівних площ становила 15,0%. У структурі посівів зернових вона складала 26,7%.

Сумарна площа посівів ячменю становила 94,4 тис. га. Більшість площ цієї культури (51,5%) була засіяна на землях сільськогосподарських підприємств. В середньому по області частка

площі ячменю у структурі посівних площ становила близько 12%. У структурі посівів зернових вона складала 21,1%.

Решта зернових та зернобобових культур у 2015 р. в регіоні займали значно менші площі. Так, наступну за просторовим поширенням, гречку висівали на площі 12,1 тис. га, що становить усього 2,7% у структурі посівів зернових та зернобобових культур. Більшість гречки (65,3%) засівали сільськогосподарські підприємства. Овес висівали на площі 4,6 тис. га, що становить 1,0% у структурі посівів зернових та зернобобових культур. Більшість вівса (54,3%) засівали господарства населення. Житом засівали 1,4 тис. га, що становить 0,3% у структурі посівів зернових та зернобобових культур. Переважна більшість площ жита (76,0%) була засіяна у господарствах населення.

Серед зернобобових найбільші площі в області у 2015 р. займав горох. Цією культурою засівали 7,1 тис. га, що становило 1,6% у структурі посівів зернових та зернобобових культур. Переважна більшість площ гороху (98,3%) була засіяна на землях сільськогосподарських підприємств. Квасоллю висівали на площі 2,9 тис. га, що становить 0,6% у структурі посівів зернових та зернобобових культур. Майже усю квасоллю (99,5%) засівали господарства населення. Викою і викосумішами (з перевагою вики на зерно) в області засівали усього 0,7 тис. га, що становить 0,1% у структурі посівів зернових та зернобобових культур. Більшість вики (83,0%) засівали сільськогосподарські підприємства.

Проте, на високі показники валового збору окремих зернових у 2015 р. головним чином вплинула не велика площа їх посівів, а відносно висока урожайність, зумовлена сприятливими агрокліматичними умовами та інтенсифікацією господарювання. Загалом, в області з 1 га зібрали по 49,7 ц зерна, що на 8,6 ц більше, ніж у середньому в Україні. І хоча за урожайністю зернових у 2015 р. Тернопільська область посіла лише 7 місце серед інших регіонів нашої держави, проте це був один з найбільш врожайних років (урожайність зернових у 2015 р. майже вдвічі була більшою за показник у 1990 р.) [1, 5].

Серед усіх зернових особливо висока продуктивність з 1 га була у кукурудзи на зерно (63,5 ц), озимого ячменю (50,6 ц), озимої пшениці (50,3 ц). Приріст урожайності цих культур у 2015 р. відносно 1990 р. склав близько 30%. У решти зернових культур урожайність також збільшилася, але не так суттєво.

У розрізі адміністративних районів Тернопільської області у 2015 р. простежувалися значні відмінності показників урожайності

зернових культур. Сумарна урожайність залежить не стільки від природних передумов, як від підбору культур, якості насіннєвого матеріалу, обсягів внесення органічних та мінеральних добрив, гербіцидів, а тому немає чіткої закономірності у просторовому розподілі показника.

У сучасних умовах господарювання домінуючий вплив на обсяги посівів та структуру зернових має економічний чинник. Економічні результати сільськогосподарської діяльності розраховуються на основі комплексу показників (собівартість виробництва продукції, чистий дохід (виручка), прибуток або збиток) і найбільш презентабельно відображаються у рівні рентабельності (збитковості) виробництва (відношенні середньої ціни реалізації готової продукції до повної собівартості її виробництва). У сільськогосподарських підприємствах області в 2015 р. показник рентабельності зернових склав 39,8%, що майже на 10% вище від середнього значення в Україні [5]. І хоча цей показник втричі нижчий від рівня 1990 р., він був одним із найвищих за останнє десятиліття. Аналіз рентабельності виробництва окремих зернових виявив цікаву закономірність: найбільш рентабельні просо, горох та гречка, через високу собівартість виробництва, займали в області незначні посівні площі; рентабельна кукурудза мала найнижчу собівартість виробництва, тому площі її посівів щорічно збільшувалися; також, через низькі затрати на виробництво, зберігалися значні площі посівів не надто рентабельних пшениці та ячменю; а от посівні площі під жито та овес, через низьку рентабельність, поступово зменшувалися [3].

Враховуючи те, що значні площі в області зайняті зерновими культурами, слід зазначити, що подальше підвищення продуктивності та рівня рентабельності зернового господарства можливе лише за рахунок його інтенсифікації.

Проте, для подальшої інтенсифікації зернового господарства Тернопільської області потрібно вирішити цілий комплекс проблем.

Серед земель, які активно використовуються в зерновій сівозміні, майже половина не дають належної віддачі на вкладені в них матеріальні та енергетичні ресурси у зв'язку із проявом деструктивних процесів (підвищеною кислотністю, еродованістю, перезволоженням, заболоченням, кам'янистістю земель тощо). Щороку на таких землях розміщується понад 200 тис. га зернових культур, з яких, за рахунок нижчої родючості, збирають значно менші врожаї зерна. За таких умов необхідно провести оптимізацію агроландшафтів, знизити надмірну

розораність ґрунтів, а вилучені землі використати для лук та пасовищ. У свою чергу, це дозволить залучити додаткові ресурси для вирощування зернових на менших площах і за рахунок інтенсифікації землекористування значно підвищити показники рентабельності.

Згідно з науково обґрунтованими розрахунками, враховуючи економічну, господарську та екологічну доцільність, в польових сівозмінах лісостепової зони зернові культури повинні займати 50–55% площ. Проте, частка зернових культур в області впродовж останнього десятиріччя коливалася в межах 60–65% від усіх посівних площ, а отже, близько 10% посівів здійснювалось з порушенням сівозмін, що неминуче призводило до погіршення родючості земель. Для досягнення вищої урожайності на таких землях було необхідно більш ретельно виконувати комплекс агротехнічних заходів з обробітку ґрунту, удобрення, посилити заходи захисту злаків від хвороб та шкідників, що потребувало додаткових матеріальних і фінансових витрат.

Одним із факторів підвищення загальної врожайності зернових є належна агрохімія. За останні 15 років обсяги внесених мінеральних добрив стабільно збільшувалися, під урожай 2015 р. вони становили 142 кг на 1 га посівної площі. Цей показник лише наблизився до значень 1990 р., але вже у 9 разів вищий від обсягів внесених мінеральних добрив під урожай 2000 р. У структурі мінеральних добрив переважали азотні добрива (74%), фосфорні і калійні становили лише по 13% від загального обсягу внесень. Сьогодні не існує якоїсь кореляційної залежності чи закономірності у розподілі по території обсягів внесення добрив. Потреба досягнення агрохімічного балансу перестала бути пріоритетом. Господарства, які мали достатні фінансові ресурси – удобрювали угіддя, менш заможні – виснажували ґрунт.

Підвищення врожайності зернових в останні роки суттєво гальмували надто малі площі та обсяги внесення органічних добрив, яких ставало дедалі менше із зникненням крупних тваринницьких господарств. Особливо гостро проблема проявилася у сільськогосподарських підприємствах, в яких удобрена органікою площа під зернові, в середньому в області, склала менше 1%. З 1990 р. обсяги внесення органіки під кукурудзу зменшилися в 26 раз, під пшеницю – в 69 раз і під урожай 2015 р. становили лише 0,5 т та 0,1 т на 1 га посівної площі відповідно.

Врожайність зернових суттєво залежить від внесення засобів захисту рослин. Фітосанітарний стан посівів зернових культур, і особливо озимої пшениці, залишається складним. В останні роки

значно поширився септоріоз листя і колосу, сажкові захворювання, кореневі гнилі, іржасті плямистості та спалахи розмноження шкідників і особливо клопа шкідливої черепашки, злакових мух, підгризаючих совок, хлібного туруна, мишоподібних гризунів. Практичним досвідом і даними наукових установ встановлено, що втрати врожаю від них досягають 30%.

Збирання і післяжнивна обробка врожаю зернових та зернобобових є завершальним етапом процесу їх вирощування. І це найбільш ресурсомісткі операції у наявних технологіях. Аналіз сучасного стану механізації збирання зернових культур виявив її низьку ефективність. Статистичні дані свідчать про постійну тенденцію скорочення загального числа комбайнового парку. Внаслідок низької платоспроможності, сільські товаровиробники не мають коштів для закупівлі техніки. Основу парку комбайнів в області складають часто застарілі, низькопродуктивні машини: «Дон», «Нива», «Славутич». Є комбайни із вищою енергонасиченістю технологічного процесу: «Клаас», «Джон Дір», «Кейс», але, як правило, така техніка придбана після певного терміну експлуатації (5–8 років) в інших державах. Технічний ресурс 80% наявної зернозбиральної техніки вже вичерпано, а багато з експлуатованих комбайнів вичерпали його вже по декілька разів. Спостерігається зростання частки несправних машин (близько 20%).

У зв'язку із скороченням кількості комбайнів, на фоні зростання посівних площ зернових, збільшилося середнє навантаження на комбайн. При нормі сезонного навантаження на комбайн у 120 га в області у 2015 р. воно становило близько 200 га, а навантаження на комбайни сільськогосподарських підприємств досягало 500 га. У зв'язку з цим тривалість збирального сезону в області перевищила нормативи в рази, орієнтовні втрати урожаю зернових від обсипання досягнули 30%, а близько половини зібраних зернових втратили продовольчу якість і реалізовані фуражем за значно нижчою ціною. У найближчій перспективі наші аграрії не зможуть покращити ефективність збору зернових без придбання достатньої кількості нової техніки від кращих світових виробників. На жаль, в умовах економічної кризи, українське машинобудування поки що не може забезпечити сільське господарство зернозбиральною технікою.

Таким чином, інтенсифікація розвитку зернового господарства області можлива лише за умови реалізації таких основних заходів, як: підвищення урожайності шляхом удосконалення землекористування,

освоєння ресурсощадних технологій, більш раціонального використання біокліматичного потенціалу і природно-кліматичних умов, дотримання сівозмін, удосконалення системи обробітку ґрунту, оснащення господарств сучасною технікою, оптимізації внесення мінеральних та органічних добрив, покращення захисту рослин, впровадження сучасних сортів і гібридів, поліпшення насінницької справи, підвищення якості продукції, розвиток ринку зерна.

Список використаних джерел:

1. Збір урожаю сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду за 2015 рік : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2016. – 128 с.
2. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві в 2015 році : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2016. – 40 с.
3. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах у 2015 році : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2016. – 58 с.
4. Посівні площі сільськогосподарських культур під урожаєм 2015 року : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Тернопільській області. – 2015. – 70 с.
5. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2015 рік / Державна служба статистики України. – К., 2016. – 360 с.
6. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2015 рік / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2016. – 43 с.

УДК 911.3.: [332.3:61](477.85)

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ФОНДУ БУКОВИНСЬКИХ КАРПАТ

О.О. Печенюк

vitalipech@gmail.com

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна*

У зв'язку із зростанням ролі форм власності на землю, стає питання раціонального розподілу території за функціональним використанням. У різних галузях господарської діяльності використання та призначення земельних ресурсів є неоднаковим. Особливо актуальним постає значення земельних ресурсів для